
Jurij Fikfak

»In principi je bila Basida« (in njen po-ustvarjalec)

V članku avtor osvetljuje nekatere, doslej manj izpostavljene prvine raziskovalnega dela dr. Milka Matičetovega. Posebej je dragocen Matičetov posluš za ustvarjalno moč informatorja, sobesednika na terenu in za izvirnost in bogastvo ljudske besede in besedišča.

The author pointed out some less known attributes of the research of Milko Matičetov, a researcher at the Institute of Slovenian Ethnology. Especially valuable and important is his attention for creative potential of informants in the field and for originality and richness of folk vocabulary.

Kaj napisati o dr. Milku Matičetovemu, izrednem članu Slovenske akademije znanosti in umetnosti, znanstvenem svetniku SAZU, ob njegovi osemdesetletnici? Marija Stanonik je slavljencev znanstveni opus nadrobno predstavila pred desetimi leti [1989]. Delo dr. Matičetovega je bilo v veliki meri obravnavano tudi v disertaciji Ingrid Slavec Gradišnik o zgodovini slovenske etnologije (in o delu posameznih etnologov in folkloristov) v dvajsetem stoletju [1998].

Vendar se po svojem počelu vsako delo, vsak opus izmakne še tako temeljitemu raziskovanju in analizi. V presegajoči razsežnosti vsakega dela in človeka je tako vedno nikoli izpolnjen prostor, ki je ambivalenten in omogoča analizo in občudovanje, presojo in navdušenje ... Zato se zdi piscu teh vrstic potrebno poudariti le nekatere, drugod manj ali drugače obravnavane teme slavljencevega življenja in dela ali jim dati drugačen lesk ali opozoriti na nekaj temeljnih dosežkov in osnovnih dilem.

Ni moj namen, presojati slavljencevega dela. Ne le zato, ker gre za polja in širjave, ki se izmikajo enemu horizontu opisa, ampak tudi zato, ker je dragotin toliko, da bi jih Matičetov upravičeno zaokrožil v kar nekaj knjig razprav. Glede na to, kako in kje vse so raztreseni njegovi spisi, od slovaške *Ethnologie slavice*, slovenskega *Trinkovega koledarja* v Benečiji, furlanskega *Ce fastu?*, v Nemčiji izdajanih *Enzyklopädie des Märchens* do ameriškega *Journal of the Folklore Institute* v Indiani, bi urejena edicija

razprav dala vpogled v širino raziskovalčevih razmislekov, razrešila marsikatero raziskovalno zadrego in vprašanje, po svoje pa bi odgovorila tudi tistim, ki so si marsikdaj zastavili vprašanja o pomenu njegovega dela. Da so bile tujini razsežnosti slavljencevega dela bistveno prej razvidne, kažejo ne le različne nagrade in priznanja (npr. Pitrejeva in druge), kažejo jo tudi drobni komentarji o znanstvenosti in izjemni pomembnosti njegovega dela, kakor jih je bilo mogoče slišati na obiskih na evropskih ustanovah.

«Kakšno vrednoto pomeni določeno znanje?» Na vprašanje Nobelov nagrajenec, teoretični fizik Steven Weinberg kratko odgovarja: «Za samo iskanje ni nobenega logičnega argumenta. Ali ga občutite kot vrednoto ali pa ga ne občutite.»¹ Gotovo je za dr. Milka Matičetovega iskanje odgovorov na vprašanja o ljudski ustvarjalnosti glavni «spiritus movens»; največkrat jih je iskal z uporabo t. i. historične geografske metode,² ki jo lahko razumemo tudi kot princip odkrivanja belih lis na zemljevidu ljudskega izročila. Ob vseh terminoloških zadregah s poimenovanji in s samim razumevanjem pomena in možnosti te metode je verjetno najbolj pomembno izhodišče, da je samemu raziskovanju podlaga ali vrednostna predpostavka preprosto, a nezanemarljivo dejstvo, da je vsaka informacija iz ljudskega izročila svetinja, brez katere je naše vedenje siromašnejše. Brez našega vztrajnega iskanja in prizadevanja so neponovljivi zakladi ustnega, ljudskega zakopani ali izgubljeni. Neslišani, pozabljeni glasovi izginjajočih svetov in kultur nimajo priložnosti in kdo, če ne raziskovalec poetike ljudskega ustvarjanja, mora biti tisti, ki zmore in zna človeku in tem glasovom prisluhiti. Znotraj teh dimenzij in znotraj nasprotovanja nekaterim takrat prevladujočim teorijam seveda drugače gledamo na znamenito, večkrat izgovorjeno misel: «Ljudje umirajo, teorija nam ne uide;» ki jo je povedal Niko Kuret v pogovoru [Fikfak 1985: 184].

Želja po izobraževanju, prav tako ali še posebej šola sama, ki po svoji zasnovi navadno nima preveč posluha za bogastvo razlik in ki poskuša civilizirati «ubogo» ljudstvo, sta dala temu jeziku v zadnji petdesetih, sto letih poenoteno podobo, v marsičem tudi neobčutljivost za posebno, posebej za narečja. «Govorimo po domače, ne znamo po slovensko,» se informatorji še marsikod opravičijo tujcu. Ko raziskovalec ljudskega izročila odpira vprašanja jezika in narečij, navadno povzroči neprijetnost, saj opozarja na nepotrebne unifikacije, v katere sili vztrajanje pri določeni podobi jezikovnega sistema; zanj je razumljivo, da se je na terenu nujno in vredno naučiti jezika informatorjev, saj tako bistveno bolje spozna pisanost realizacij, posebej še ohranjeno leksikalno bogastvo, ki bogati sam jezikovni sistem. Za bedenice, cvetice na Golici rabimo zgolj poimenovanje narcisa, a kje so sugalice, ključavnice ...; za nagrobne cvetice martinke ali jesenke ... zgolj izraz krizanteme; namesto škrigada, škrigata, čvrčka, škrliča imamo naenkrat samo še črička in škržata. Jezikovno prilagajanje okvirom standardne govorice je šlo tako daleč, da je sam slavljencec doživel, kako so v nekem kraju pripoved njemu na čast prevajali («kajkali») [Matičetov 1961a: 180], ali da lahko danes v istem kraju od devetdesetletnika za rdečekrilega žužka s sedmimi črnimi pikami slišiš besedo «pikapolonica» namesto «ruolca polca» ...

Za dr. Milka Matičetovega je bila, lahko rečemo, na samem začetku beseda, njena poetična, etimološka in stvarna dimenzija; njej velja posebno mesto, pa naj jo pove preprost domačin, ki jo je slišal od svojih starih staršev, ali univerzitetni profesor.

¹ Spiegel-Gespräch: «Die Welt ist kalt und unpersönlich.» Physik-Nobelpreisträger Steven Weinberg über den Traum von der Weltformel, Spiegel 30, 1999, 191–194.

² O tem izčrpno govori Stanonikova v svojem članku [1989].

Raziskovalec mora biti njeni podobi, ki je njegov izhodiščni vir, zvest; kakršnakoli teoretska pravila mu ne dajo nobene pravice, spreminjati jo.

Prav tako pomembno mesto ima v njegovem delu oblikovalec, stvarnik in poustvarjalec besede, kar je najbolj razvidno v enem njegovih najpomembnejših prispevkov, v besedilu za Matičino zgodovino slovenskega slovstva [1956]. Ne prej ne kasneje niso bili ljudsko pripovedništvo, predvsem pa sami ljudski pripovedovalci, deležni tolikšne pozornosti. V času, ko so se nekateri literarni teoretiki spraševali o tem, kaj naj bi pravzaprav lahko počelo ljudsko pesništvo znotraj samosvojega, posebnega razvoja evropske ali slovenske literature, je Milko Matičetov ljudskega pripovednika izenačil z drugimi mojstri besede, pripovedovalcu je prvič, in na tako eminentnem mestu, posvetil poseben prostor, mu dal ime, ga opremil s podobo, nenazadnje ga je izpostavil s svojimi primerjavami med npr. Jurčičevo in pripovednikovo tehniko pripovedovanja.

Vsakemu delu se lahko približamo na več načinov: ugotavljamo posamezne vsebine, knjigovodsko evidentiramo ideje; lahko pa iščemo zasnutke ali počela teorije glede na samo zasnovo besedila in glede na logiko raziskave, ki je do neke mere razvidna iz komentarjev. Navadno se v slovenskih etnoloških raziskavah, posebej tistih avtoreferencialne narave, v najboljšem primeru zgodi, da je na začetku krajši ali daljši uvod, ki nam predstavi vse mogoče teorije in ponudi različne možnosti raziskave, v osrednjem, glavnem delu pa gre za manj ali bolj načrtno deskripcijo določenega segmenta ljudske kulture znotraj pri nas uveljavljene retorične tradicije. Pri Matičetovem je razprava o nekem vprašanju vedno večravninska, naj primerja ali pa kontrastira različne ugotovitve; raziskovanju dajo ustrezen okvir šele mednarodne dimenzije posameznih pojavov in raziskovanj.

Obstaja pa še en vidik, ki kaže na avtorjevo očaranost nad poetičnostjo besede. Ko je Matičetov napisal predgovor svojemu delu *Sežgani in prerajeni človek* [1961b], je uporabil nenavaden uvod, saj je zapisal pogovor med glavnim objektom/subjektom raziskovanja in raziskovalcem. Dialog razpira tiste domneve in znanja, ki jih raziskovalec ni mogel kot dovolj zanesljiva vključiti v samo delo; gre za vprašanja, ki so se porajala in ostajala neodgovorjena; avtor govori o osebnih dilemah, občutjih, zaznavah, ki jih pri raziskovanju opazi in občuti vsak raziskovalec, a jih navadno ne pove, saj v znanosti sami ni (bilo) prostora za osebne travme; v glavno delo sme in mora priti le tisto, kar naj bi sto-, dvestoodstotno držalo. Dr. Milko Matičetov je tako med prvimi v svoja dela vnesel pričevanja o osebni perspektivi, s katero načenja karizmo vsevednega avtorja; s poetičnim uvodom si je dovolil veliko mero svobode, ki je pokazala na temeljne dileme raziskovalnega procesa.

Omeniti moram še eno bistvenih odlik slavljencevega dela. Dr. Milko Matičetov ne pozna danes tako priljubljene oblike dela, ki se ji reče pisanje za potrebe in po meri naslovnika ali prakticiranje različnih jezikovnih zvrsti ... Najsi beremo spise v zborniku *Internationaler Kongress der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen* ali *Jeziku in slovstvu* ali *Primorskih srečanjih* ali *Traditiones* ali v *Anzeiger für slavische Philologie* ali v *Sodobnosti* in *Razgledih*, povsod nas prevzame avtorjeva zagnanost za znanstveno resnico, njegova erudicija, posluš za podrobnosti in sposobnost za primerjave, ki presegajo regionalne ali nacionalne okvire. Zato je brati njegove recenzije del ali protivenetske polemike prav tako poučno kot študirati njegove znanstvene razprave, saj zanj pisanje pomeni zavezo, da mora naslovniku razložiti ali razjasniti nekatera vprašanja ali svoje poglede. Pri Matičetovem so tudi navidezne digresije ali ekskurzi poučna priložnost za odpiranje in razreševanje vprašanj, ki bi jih v naši premočrtnosti sicer (radi) obšli. Zaradi te zahtevnosti do sebe in do raziskovalcev, ki

morajo znati ubesediti svoja dognanja, je bilo njegovo urednikovanje v zbornikih *Traditiones* in drugod za vse avtorje velika in dobra šola pisanja.

Gotovo imajo folkloristi včasih, naj ironično poudarim, svoja merila o tem, koliko je o različnih uporabljenih tehnikah ali o teoriji potrebno povedati bralcu. Tako je Matija Valjavec v Kresu ob robu zapisani povedki in primerjavi mirno zabrusil: »Ta sličnost zdi se mi dosti znamenita, da jo tukaj objavim. Ali obširnih besed mi ni treba dodajati: kajti kdor se s takimi stvarmi ukvarja, vé brez vsakega komentarja, kaj je, druge bralce pa mika sama pripovedka.« [Valjavec 1886: 154] Prav tako je dr. Matičetov na diskusiji o razmerju med slavistiko in etnologijo na vprašanje o teoriji folkloristike povedal: »Samemu sebi ne boš pisal učbenika, ker veš, kako se tej stvari streže.« [Matičetov 1980: 115].

Vendar je pomembno še eno dejstvo: Kdor objavlja pretežno v tujini ali se predolgo brani z molkom, mora sprejeti nase breme, da postane za našo javnost nekaj drugega, kot v resnici je. Tako je postala ena od krilatic o folkloristiki njena brezteorijskost; kako je bilo v resnici z njo, z njeno temeljitostjo in sistematičnostjo, koliko teorije je bilo implicirane v samem delu, je razkrila že Stanonikova pred desetimi leti. Posredno je o tem spregovoril tudi slavljenec v svojem intervjuju, objavljenem v Glasniku SED, v katerem govori o svojem šolanju v Padovi in drugod. Delo dr. Milka Matičetovega je podprto in vezano na prenekatero teoretične koncepte, katerih temeljno počelo sta dve stvari, ki ju nakazuje naslov tega besedila *In principi je bila Basida*⁵ (*in njen poustvarjalec*). Besedo govori, poustvarja pripovednik, za katerega ni pomembno, ali se piše Jurčič ali Kramarjeva, edino merilo je žlahtnost, izvirnost, dramatičnost podane besede, je pripovedni dogodek, katerega tako značilno opisuje v spisu *Pri treh boganjčarjih, ki znajo »lagati«* [1966]. Ti pripovedovalci, pa naj je to Tone Mrcina ali Tina Wajtova ali Peter Smerinjekov, so kot goba, saj srkajo, vlečejo nase spoznanja, domisljice, anekdote, drobne pripovedi; največkrat trivialnim zgodbicam posameznikov s svojo poustvarjalno močjo podelijo smisel in status izbrane besede.

Seveda pa je ob živahnih polemikah v sedemdesetih letih ostalo to dejstvo spregledano. Zaradi različnih ravni, na katerih so se polemiki pogovarjali, med družbeno sprejemljivo, angažirano etnologijo in folklorističnim raziskovanjem, pri čemer naj bi šlo za razliko med razsvetlenskim zanimanjem za človeka kot nosilca kulture in romantičnim opevanjem kulturnih prvin, ni bilo mesta za spoznanje, da je dr. Milko Matičetov že kakšnih dvajset let prej tega nosilca postavil na najznamenitejše mesto, v zgodovino slovenskega slovstva. Res je, da ga je zamikala in očarala umetniškost ljudskega pripovedništva, njegovi izjemni ustvarjalni dosežki in primerljivost z dosežki umetnostnega ustvarjanja, da ga nista zanimala povprečje in trivialnost vsakdanjega pripovedovanja. A slednja je bila na primer pri literarnih zgodovinarjih odkrita šele v osemdesetih letih, pri Miranu Hladniku; navsezadnje je tako, da je tudi trivialnost razvidna šele v razliki do izjemnosti.

Marsikdaj se govori o družbeni neangažiranosti etnologije in folkloristike. Osemnajsti letnik *Etnologa* je nastal v mislih na konkretna razmejitvena vprašanja na pariški konferenci leta 1946. Obležal je v predalih za presojo ideološke pravilnosti, dve leti kasneje so ga po naključju našli in ga morali objaviti pod novim imenom Slovenski etnograf in z novim oštevilčenjem. Zgovorno je dejstvo, da je bil znanstveni glas, ki naj bi imel neustrezen ideološki predznak, pospravljen in izgubljen v predalu funkcionarja. Za zbornik je Matičetov prispeval eno najtemeljitejših del *O etnografiji in folklori*

⁵ Trinkov koledar 1983, 116–123.

zapadnih Slovencev, ki bi lahko marsikateremu postavljalcu meje olajšalo zadrege pri oblikovanju razmejitvene črte. Ironija se zdi, da so po tolikih naporih etnologije za njeno družbeno odmevnost za današnjo politiko njena spoznanja prav tako malo pomembna, kot so bila tista, objavljena leta 1948.

Marsikaj bi se dalo povedati o družbenem in drugačnem razumevanju ljudske kulture; o ljudskem, kakor so si ga ideologije priličile po svoji meri in potrebi s tem, da so povzdignile njegovo razredno naravo in radirale morebitno ideološko subverzivnost ali drugačnost ljudske kulture; o neposluhu družbe in politike za znanstvena spoznanja, nenazadnje o nejasnosti vizij, v katerih so znanosti, posebej tiste, katerih glavna vsebina je lastna identiteta, na obrobju prizadevanj in zanimanja. Slavljenec bi ob teh marnjah verjetno zamahnil z roko in odvrnil: »Postorimo raje kaj pametnega na terenu.«

Želimo mu, da bi svoja spoznanja o Reziji, o pravljicah in o pripovedovalcih, o poetiki ljudskega ustvarjanja in ustvarjalnosti zaokrožil tako, kot jih zna le on sam.

Literatura:

- Matičetov, M. 1948: *O etnografiji in folklori zapadnih Slovencev*. SE 1, 9–56.
- Matičetov, M. 1956: *Ljudska proza*. L. Legiša in A. Gspan (ur.) *Zgodovina slovenskega slovstva* 1. Do začetkov romantike. Ljubljana, 119–138.
- Matičetov, M. 1961a: *Gefahren beim Aufzeichnen von Volksprosa in Sprachgrenzgebieten*. Internationaler Kongreß der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen. Walter de Gruyter & Co., Berlin, 179–187.
- Matičetov, M. 1961b: *Sežgani in prerojeni človek*. Dela 15. Sazu, Ljubljana.
- Matičetov, M. 1966: *Pri treh boganjčarjih, ki znajo »lagati«*. SE 18–20, 81–114.
- Matičetov, M. 1980: *Diskusija na zborovanju Etnologija – slavistika*. Glasnik SED 20/2, 115.
- Matičetov, M. 1983: *»In principi je bila Basida«*. Trinkov koledar, 116–123.
- Fikfak, J. 1985: *Pogovor z Nikom Kuretom*. Traditiones 14, 180–187.
- Slavec Gradišnik, I. 1998: *Med narodopisjem in antropologijo. Teoretsko-metodološka vprašanja in odgovori v etnologiji na Slovenskem*. Doktorska naloga, Ljubljana.
- Stanonik, M. 1989: *Slovenska različica primerjalne slovstvene folkloristike. Oris raziskovalnega dela dr. Milka Matičetovega*. Traditiones 18: 7–54.
- Valjavec, M. 1886: *Prinesček, kako in od kod se narodne pripovedi razširjajo*. Kres 6: 151–154.

Zusammenfassung

»Am Anfang war das Wort ... « – und sein Nachdichter

Der am Institut für slowenische Volkskunde tätige Dr. Milko Matičetov hat sein Leben und sein Werk der Erforschung der Folklore (und insbesondere der Volkserzählung) gewidmet. Dabei ist er jedoch in seinen Studien nicht von dem lange Zeit so populären romantischen Weltbild einer aurea aetas ausgegangen. Vielmehr hat er in innovativer Weise das Erzählen und die Volksdichtung als von der Forschung noch zu entdeckende kreative Potentiale verstanden, die über in der Gegenwart noch präsent bzw. bereits verschwundenes Wissen Auskunft geben können.

Dem nicht gehörten sog. »Volksmund« in der Öffentlichkeit einen Raum zu verschaffen, sieht er als seine Aufgabe. So hat er als einer der ersten den Informanten, dessen schöpferische Potentiale und dessen Andersartigkeit entdeckt und in der Geschichte der offiziellen slowenischen Literatur [1956] hat er als Erster auch Bilder und Biographien der Erzähler der Volksprosa publiziert.

Insgesamt – so kann gesagt werden – galt sein Bemühen jenen Feldern des kulturellen Lebens, die oft nur am Rande oder im Schatten des anerkannten Geschehens liegen. Was durch vereinheitlichende Tendenzen in unserer Gesellschaft (etwa Schule und Ausbildung) unterdrückt oder marginalisiert wird, hat Milko Matičetov dabei besonders interessiert. Es geht ihm um die Suche und die Dokumentation der »Wahrheit« des Volkslebens. Oder anders ausgedrückt. Milko Matičetov hat mit reichem Ertrag die Entdeckung und Bekanntmachung dieses nur wenig anerkannten Bereiches vorangetrieben.